

A HONFOGLALÁS ÉS ÁLLAMSZERVEZÉS KORÁNAK VÁRAI

DÉNES JÓZSEF

A 10–11. század magyarországi várait régóta kutatja a hazai és a külföldi történész- és régésztársadalom. Több-kevesebb információ összegyűlt a Kárpát-medence kora középkori erődítményeivel kapcsolatban. Kisebb hányadukról modern várfelméréssel rendelkezünk, néhányukban régészeti kutatás is folyt. Általánosságban elmondhatjuk viszont, hogy a rendelkezésünkre álló kép meglehetősen egyenetlen élességű.¹

A 20. század határmódosulásai miatt az egykori államterület jó kétharmada a szomszédos országokhoz került. Sajnos mindez erősen rányomta a bélyegét a vizsgált korszak erődítményeinek kutatására is. Az egyes nemzetek régészei, történészei sokszor egyoldalúan – történeti preconcepcióktól vezetettve – közelítették meg a korabeli történelem, benne a várak kérdéseit.

Az ún. államnemzetek elkezdték keresni régmúltbeli előzményeiket. Ennek köszönhetően mind a Szlovákiához, mind a Romániához került területeken jelentős mértékű topográfiai és feltárási munkálatok indultak (a többi szomszédos országra ez a megállapítás – Ausztriát kivéve – kevésbé érvényes). Mindettől jórészt függetlenül – az egykori Magyar Királyság területének többi részét elfoglaló „utódállamok” kutatásával nem túl szoros kapcsolatban – az elmúlt évtizedekben a mai Magyarországon is kiterjedt kutatásokról számolhatunk be. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy lett-légyen volt bármilyen mélységű és igényességű egy-egy terület kutatottsága, hiányzott az egész Kárpát-medencét azonos megközelítéssel áttekintő szemlélet.

Most kezdődtek meg „A történeti Magyarország várjai” című program munkálatai, melyek arra hivatottak, hogy a teljesség igényével rendszerezzük és áttekinthetővé tegyük az egykori országterület várairól és egyéb erődítményeiről eddig felhalmozott ismeretanyagot. Ennek első részeredményeit mutattuk be a Magyar Várkutatók Egyesületének alakuló ülésén, 1992. március 28-án Budapesten (A magyarországi várak jegyzéke; A magyarországi várak atlasza. Összeállította Dénes József és Molnár Gyöngyi. Kézirat. Szombathely, 1992). A kb. 4500 erődítmény adatainak számítógépes feldolgozása megkezdődött. A folyamat végeredményeként egy „várlexikon”, egy részletes atlasz, illetve egy a várfelméréseket és alaprajzokat bemutató kötet fog elkészülni.

Ezek a megkezdett feldolgozások bátorítottak arra, hogy egy mégoly gyarló kísérletet tegyek a címben foglalt korszak magyarországi várainak összeállítására és értelmezésére.

A várak mennyisége

A honfoglalás és államszervezés korának, a nagyjából 900 és 1050 közé tehető időszaknak a későbbi korokhoz viszonyítva kevesebb várat tulajdoníthatunk. Számukat illetően a legtöbb kutató – a téma alaposabb vizsgálata híján – úgy nyilatkozna, hogy az a jelzett korszak utolsó harmadában 50 körül mozoghat. A korábbi időszakot, a 10. száza-

1 Nováki Gy., 1963.; Csorba Cs., 1974.; Nováki Gy., 1975.; Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1984.; Nováki Gy., 1988.

dot ebből a szempontból is nyugodtan tekinthetjük bizonytalan megítélésűnek. A korszakkal foglalkozó történészek és régészek egy része legszívesebben valamennyi várat a Géza nagyfejedelem és I. István király nevéhez köthető „államszervezés” idejére keltezné. Más szakemberek szerint viszont a nagy alapterületű és szélestalpú sánccal övezett erődítmények korábbiak a 970 utáni időszakra jellemző – technológiailag fejlettebb színvonalú – de kisebb védett területű, karcsú-sánccal váraknál.²

A vizsgált várak számát egy gyors – ezért teljességre korántsem igényt tartó – adatgyűjtés nyomán egyelőre 145-re teszem (1. melléklet+térkép). Az összeállítás készítésénél a Szent István-kori megyék és az általa alapított püspökségek székhelyeit vettem alapul.³ Figyelembe vettem azokat a központokat is, amelyeknél még nem azonosítottuk közelebbről a tárgyalt korszakból származó erődítményeket. Bekerültek a felsorolásba az olyan főesperességi központok, ahol ismerünk korai Árpád-kori várat. Azon helyek is számbavételre kerültek, amelyek megyének nem minősülő várispánságok központjai voltak. Mindezekon kívül szerepelnek azok az erődítmények, amelyeket a 11. századi eseményeket elbeszélő hazai vagy külföldi források említenek. Végül, de nem utolsó sorban felvettem a listába a felsorolt szempontok alapján megismertekkel azonos típusú, régészetiileg többé-kevésbé ismert várakat.

Várak a történelemben

A 900–1050 közti másfél évszázad várainak okleveles és elbeszélő források egyaránt tudósítanak. Legkorábbi adatainkat 11. századi adomány- és alapítóleveleknek köszönhetjük (1009: Veszprém, Székesfehérvár, Kolon, Visegrád, Úrhida; 1055: Tolna; 1061: Somogyvár; 1075: Bars, Csongrád, Tordavár).⁴ A későbbi idők okleveleiben számtalan adatot találunk az államszervezés kori várak körül kialakult ispánságokkal kapcsolatban. Ezek elsősorban a várföldekről, várnépekről, várjobbágyokról, ispánokról stb, szólnak, csak a legtrikább – mondhatni kivételes – esetben esik szó magukról a várakról.⁵

Az elbeszélő források közül kettőt emelhetünk ki. Az egyik a közeli kortárs krónika-szöveg (annak különböző variánsai), a másik pedig Anonymus jóval később keletkezett gesta-ja.⁶ Az utóbbi mű kerekén félszáz várat említ meg (2. melléklet). A „Gesta” forrásértékéről formált többségi véleménnyel egyetértve, véleményem az, hogy Anonymus írói tehetségére és – saját korában rendkívül figyelemre méltó – földrajzi, történelmi tájékozottságára alapozva konstruálta meg az új haza birtokba vételének „történet”-ét.⁷ Ha az általa tárgyalt várak jegyzékét végignézzük, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy valamennyi erődítmény a vizsgált korszakba tartozik (már amelyikről kézzelfogható ismerettel rendelkezünk), azonban csak Nyitra tekinthető biztosan fennállt honfoglalás előtti várnak. Vagyis Anonymus gondosan ügyelt arra, hogy saját korához képest köztudottan réginek számító várakat szerepeltessen történetében. Közös erénye a krónika-szövegekkel, hogy korántsem csak ispáni központként meghatározható erősségeket említ. Ha semmilyen terepismerettel sem rendelkeznénk, akkor is – ha másból nem, az idézett elbeszélő forrásokból – tudnánk, hogy ellentétben a felületes szakmai közfelfogással, *kezdetől számolhatunk különféle funkciójú várakkal, köztük magánvárakkal is.*

2 Györffy Gy., 1984.; Györffy Gy., 1987.; Kristó Gy., 1988.; Sándorfi Gy., 1985.; Sándorfi Gy., 1989.; Feldl., 1990.

3 Kristó Gy., 1988.; Dénes J., 1990.

4 Györffy Gy., 1960.; Bárczi G., 1951.; Kumorovitz B., 1964.; Marsina, R. 1971.

5 Pesty F., 1882.; Kristó Gy., 1988.

6 Képes Krónika: Szentpéteri, E. 1937–1938. I. 239–500.; Képes Krónika Bp. 1986. (Bellus Ibolya fordítása); Anonymus: Szentpéteri, E. 1937–1938. I. 33–117.; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk.: Györffy György Bp. 1975² (Pais Dezső fordítása)

7 Györffy Gy., 1988.; Vékony G., 1991.

A Képes Krónika 29 különböző terminus-szal meghatározott 10–11. századi erődítményt említ (3. melléklet). Közülük a legizgalmasabb talán az 1046-os pogánylázadás kapcsán szerepeltetett Zámoly lenne, ha ismernénk régészetiileg megfogható maradványait. Ugyanis egy vélhetően már akkor is magántulajdonú, a Csák-nemzetség birtokán álló udvarházzal van szó, ahol Péter király 3 napon keresztül védekezett ellenfeivel szemben (talán emiatt rombolták le „András, Béla és Levente idejében a magyarok közös akarattal” Csákvárt is, ugyanannak a nemzetségnek egy másik várát, megtorlásul a Csákok Orseolo Péter melletti állásfoglalásáért).⁸

A 12–13. század század okleveles anyagában az egyes várspánságokkal kapcsolatos említések általában *nélkülözik magukkal a várakkal kapcsolatos adatokat*⁹, írott történeti forrásokban való feltűnésük időpontja így a forrásanyag esetlegességén, véletlenszerű szóródásán kívül mást aligha jelez (4. melléklet).

A várak típusai

A vizsgált korszak erődítéseit különböző mértékben ismerjük. Egy kisebb hányaduk létezéséről csak írott történeti forrásból értesülünk (illetve közvetett módon következtethetünk fennállásukra). Az összes számba vett erősség közel kétharmadáról rendelkezünk viszont konkrét – tipológiaiileg értékelhető – információval. A várak közel felében kisebb-nagyobb (de inkább kisebb) mértékű régészeti kutatás is folyt. A gyenge többségről már ma is létezik megbízható, korszerűnek mondható felmérés, alaprajz.

Sokáig csak a legfeltűnőbb és leglátványosabb maradványokat mutató erődítmények kötötték le a szakma figyelmét. Aligha véletlen, hogy mind a millennium időszakában kezdeményezett, mind a 60-as években újra megindult – az „ispáni várak” modern kutatását kezdeményező – feltárási programok során ilyeneket választottak ki (Szabolcs, Somogyvár, Abaújvár stb.).

Csak Nováki Gyula és Sándorfi György 1981-ben megjelent tanulmánya után lett nyilvánvalóvá, hogy a 10–11. század magyarországi várai között az előbbiektől jelentősen eltérő méretű, sáncszerkezetű várak is vannak. Kiderült, hogy az erődítéseknel a fa tartószerkezetek dominálnak. Ezek kivitelezési módja, a konstrukciók statikai alapelve gyökeresen különbözik a nagyméretű, széles talpú sánccal övezett archaikus megjelenésű váraknál és a nagyságrenddel kisebb méretekkkel, de jóval igényesebb munkával épített társaikkal.¹⁰ Az egyes sáncok régészeti vizsgálatai (a sáncátvágások) pedig rámutattak arra, hogy a faanyag korlátozott időállósága miatt az erődítések többszöri megújításra szorultak, de még így sem lehettek túl hosszú életűek. Legtöbbjüknel az utolsó periódusban a lepusztult, szétcsúszott anyagú sánc gerincére kőfalat építettek.¹¹

A erődítések védett területeinek nagyságáról készített táblázat (5. melléklet) utolsó oszlopában feltüntettem azokat a várakat, amelyeknél biztos információink vannak kőépítkezésről. Ezek szilárd és főleg „ante quem” jellegű bizonyítékokkal alátámasztott keltezése megoldatlan. Ennek ellenére úgy gondolom nem szabad az „a priori” kései keltezés hibájába esnünk. Fel kívánom hívni a figyelmet arra, hogy bizonyos helyeken már az általunk ismert legkorábbi periódus is kőfal. Közülük háromról elmondható, hogy az Árpádok monarchiájának elsőrendű, Szent István korától folyamatosan adatolható központja (Esztergom, Székesfehérvár, Óbuda).¹² Zalavár kőfalas várát egyértelműen a

8 Képes Krónika 85., 29. cc.

9 Pesty F., 1882. adatai között pl. egyáltalán nincs kifejezetten várként történő említés 1242 előtt, utána is csak olyan várak szerepelnek, amelyek kivétel nélkül kő, illetve téglafalás „klasszikus” várak.

10 Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1981.

11 Nováki Gy., 1988.

12 Nagy E., 1975.; Siklósi Gy., 1990.; Altmann J.–Bertalan H., 1991.

11. századra tehetjük, ásatással meghatározott alaprajza teljesen független a később ugyanoda épült bencés apátság falrendszerétől.¹³ Két olyan várispánsági székhelyünk is van, ahol a legkorábbi ismert erődítésmaradványokat a kő-, ill. téglafalak jelentik. Alaprajzuk olyan mérvű hasonlóságot mutat, hogy – talán nem Istenkísértés feltételeznünk – azonos rendszerben, egy meghatározott igény kielégítésére épülhettek. *Ez a két vár: Bács és Sempte.*¹⁴

A várak szerepe

A vizsgált honfoglalás és államszervezés kori várak funkcióját nem lehet statikusan értelmezni. Szent István korában, illetve a 11. század közepén viszonylag könnyen meghatározható, hogy mely erődítmények voltak vármegyék központjai, melyeket tarthatunk körülhatárolt területtel nem rendelkező várispánság központjának, avagy egy megyénél kisebb igazgatási egység (compagus, districtus) székhelyének. A korábbi – a keresztény monarchia megszervezése előtti – időszak társadalmi-területi-igazgatási viszonyainak rekonstrukciója azonban még nem kellően világos. Így a 11. század első felében meghatározható szerepkörét egy-egy vár – amely vélhetően már a 10. század korábbi évtizedeiben is fennállt – nem kizárt, hogy csak az ún. államszervezés során kapta.

Az ismert erősségek nagyobb részét a különböző igazgatási, ispáni központok teszik ki. Egy jóval körülhatároltabb csoportot határvédő várnak határozhatunk meg (ide értve az ország belső területére vezető utak folyóátkelőit biztosító erődítményeket is).¹⁵

Két hely nagyságrenddel emelkedik ki még legjelentősebb méretű sáncvárak közül is, védett területük 100 ha körüli (Bény a Garam és Malomfalva a Maros mellett).¹⁶ Mindkettő több ezres hadsereg védett táborozását, gyülekezését tette lehetővé.

A legizgalmasabbnak mégsem ezek számítanak, hanem azok a várak, amelyeket megjelenésük, erődítményük, történeti, vagy történeti-földrajzi adataik alapján a 11. század első felében is magánvárnak kell tartanunk. Ezek a várak egytől-egyig nemzetségek birtokain, azokon belül is központi jelentőségű helyeken találhatóak. A 14 valószínűsíthető erődítmény – az államszervezet igazgatási rendszerébe illeszkedő várakhoz hasonló módon – az ország különböző tájain helyezkedik el. Találunk belőlük a honfoglalóktól leszármazó genus-ok földjén¹⁷ (*Aba nemzetség*: Gyöngyös-Muzsla; *Balog-Semjén nemzetség*: Oros; *Bár-Kalán nemzetség*: Alpár, Szekcső; *Csák nemzetség*: Csákvár, Zámoly, Vérteskeresztúr; *Miskolc nemzetség*: Várad/Bars; *Örsúr nemzetség*: Örsúrvára; *Sártvány-Vecse nemzetség*: Poroszló) éppúgy mint a nyugati lovagoktól leszármazó jövevény nemzetségek¹⁸ (*Gutkeled nemzetség*: Tasvár/Sárvár; *Győr nemzetség*: Zselicszentjakab; *Hontpázmány nemzetség*: Baráti, Beszterec) birtokain. Feltűnő, hogy több helyütt

13 Cs. Sós Á., 1976. 113., 118.

14 Henszlmann Imra jelentése. In: *Archaeologiai Értesítő VII(1872) 73–79.; Jozef Izsof: A semptei vár kutatása. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös, 1990. 153–162.*

15 Ide soroljuk a körülhatárolt területtel nem rendelkező várispánságok központjait; a történeti forrásokban határvédelemmel, vagy az országba vezető utak stratégiai pontjainak védelmével kapcsolatban előforduló várakat; ill. a fekvésük alapján Bóna István és Györffy György által annak tartottakat. *Bóna I.*, 1986.; *Bóna I.*, 1989.; *Györffy Gy.*, 1987.

16 *Habowštiak, A., Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Bina. Nitra, 1966.; Gheorghiu, T. O. Arhitectura medievala de Aparare din România. Bucuresti, 1985. 26.*

17 Gyöngyös–Muzsla: *Györffy Gy.*, 1987. III. 54., 95–96.; *Dénes J.*, 1985. 81–82.; Oros: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. I. 192.; *Erdélyi István: Oros-nyírtapazoni határ. Mitt. Arch. Inst.* 1(1970) 158.; Alpár: *Györffy Gy.*, 1987. I. 887., 890–891.; *Bóna I.–Nováki Gy.*, 1982.; Szekcső: *Györffy Gy.*, 1987. I. 382–383.; Csákvár: *Györffy Gy.*, 1987. II. 336, 355.; Zámoly: *Györffy Gy.*, 1987. 336, 417.; Vérteskeresztúr: *Györffy Gy.*, 1987. II. 336., 415–416.; *A. Kozák É.*, 1970.; Várad/Bars: *Györffy Gy.*, 1987. I. 419., 483–484.; Örsúrvára: *Györffy Gy.*, 1987. I. 745., 798.; *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.*, 1992. 43–46.; Poroszló: *Györffy Gy.*, 1987. I. 54., 126–127.

18 (Tasvár–Sárvár: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. II. 56.; Zselicszentjakab: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. II. 96.; *Nagy Emese: Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság feltárásáról. In: Somogyi Múzeumok Közleményei* 1(1973) 335–339.; Baráti: *Györffy Gy.*, 1987. III. 164., 179.; *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.*, 1979. 12–21.; Beszterec: *Karácsonyi J.*, 1900–1901. II. 231.; *Németh P.*, 1968. 93–94.

maguknak a korábbi sáncváaraknak a területén egy-egy „nemzetségi” monostor épült (Vérteskeresztúr, Tasvár/Sárvár, Zselicszentjakab, Beszterec). A felsoroltak mind korai bencés apátságok, közülük egynek pontos alapítási dátumát is ismerjük. Győr nemzetség-beli Ottó későbbi nádor 1061-ben alapította a somogyi Zselicszentjakabot.¹⁹

A várak időrendi helye

A tárgyalt másfél-száz-éves kor közel 150 vára a fentiekből következően nem egy időben épült. Egyetértve Nováki Gyula és Sándorfi György korábbi megállapításaival, magam is úgy látom, hogy a sáncváarakat építési idejüket tekintve egy archaikus 10. századi és egy modernebb „államszervezés”-kori csoportra lehet osztani. A régi sáncváarak elavulásával, sáncuk fa tartószerkezetének elkorhadásával szükségessé vált, hogy a védelmi szempontból alkalmatlanná lett erősségeket egy vagy két újjáépítés, magasztás után vagy felhagyják, vagy átépítsék kőbe. A legkorábbi kőépítkezések időben akár párhuzamosak is lehetnek az ún. átmeneti típusú, karcsú sáncos várak egy részével.

Számos helyről rendelkezünk egyértelmű „terminus post quem” jellegű bizonyítékkal arra, hogy a széles talpú sánccal övezett várakat a magyar honfoglalás után építették (Szabolcs, Zemplén, Borsod, Győr – hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki).²⁰ Úgy tűnik a régészetileg megfogható – elsősorban felvidéki – 9. századi szláv várak eltérő típust képviselnek (Dévényújfalu, Szentgyörgy, Szepessümeget stb.).²¹

Nem is az alsó, hanem igazából a felső időhatár kérdése az izgalmas a magyar társadalomtörténet szempontjából. Noha a régészeti leletek és megfigyelések értelmezésén alapuló kronológia jelenleg nem képes segítséget nyújtani a probléma megoldásában, mégsem teljesen reménytelen a helyzet.

Kétféle argumentációval is élhetünk. Az egyik a források hallgatásán alapul. *A sáncváarakról általában elmondható, hogy igazából nem szerepelnek a történelemben.*²² *Fel-tűnő, hogy valamennyi esetben, amikor a 11–12. században egy-egy várral kapcsolatban harci cselekményről hallunk, csupa olyan erődítményről van szó, amelynek védővonalát átépítették kőbe.*²³

Lehet azonban más módon is érveket hozni a sáncváarak élettartama felső időhatárának meghatározásához. Nyilvánvalóan megszűnt egy-egy vár használata akkor, amikor a fölöslegessé vált erődítmény területét egyházi intézmény alapítására használják fel (bár kivételes esetben „társbérlet”-re is vannak példák: Esztergom, Gyórszentmárton), vagy mondjuk köznapi temetőt nyitnak a várbelsőben. Az előbbire példaként Somogyvárt, Vasvárt²⁴ sorolhatjuk, az utóbbira Abaújvárt, Aradot.²⁵

19 Kumorovitz B., 1964.

20 Szabolcs: Németh P., 1973.; Németh P., 1977.; Zemplén: Németh P., 1977.; Borsod: Wolf M., 1987–1989.; Győr: Tomka P., 1976.; Tomka P., 1987.

21 Štefanovicova, T. 1987.

22 Hivatkoztatnánk persze „közismert tények”-re, pl. Pozsony 1052. évi német ostromára. Azonban közelebből megvizsgálva az egykorú források tudósításait, azt lehet feltételeznünk, hogy miután III. Henrik serege 1042-ben felégette és lerombolta a régi pozsonyi szélestalpú sáncos várat, nem volt mit tenni, mint kőfalat húzni a szétomlott, lepusztult sánc tetején.

23 A Képes Krónikában és Kézainál Árpád-kori harci cselekmények kapcsán említett várak a következők: 1046–Abaújvár, Székesfehérvár, Zámoly; 1051–Órs; 1052–Pozsony; 1063–Moson; 1067–Trencsén; 1068–Bihar, Doboka, Marosújvár; 1072–Keve, Bihar; 1074–Moson, Pozsony, Kapuvár, Babót, Abda (?), Sempte, Nyitra; 1079–Pozsony; 1085–Ungvár, Borsova; 1096–Zimony; 1106–Abaújvár; 1146–Pozsony; 1165–Zimony; 1290–Körösszeg

24 Dénes J., 1991. 366.

25 Gádor J., 1980.; Bóna I., 1989. 149.

Magyarország várai a honfoglalás és államszervezés korában

1. BARÁTI
2. DARUFALVA
3. GYÖNGYÖS–MUZSLA
4. GYÓRSZENTMÁRTON
5. HASZNOS-ÓVÁR
6. MALOMFALVA
7. OLTÁRC
8. ÓRТИLOS
9. TISZADOB
10. ÚJSZENTANNA–FÖLDVÁR
11. VÁROSHÍDVÉG
12. VÉRTESKERESZTÚR
13. ZALASZENTIVÁN
14. ZSELICSZENTJAKAB
15. ABAÚJVÁR
16. ABDA
17. ALPÁR
18. ARAD/ÓTHALOM
19. BABÓT
20. BÁCS
21. BÁNYA/BANKA
22. BARANYAVÁR
23. BARS/ÓBARS
24. BÉKÉS
25. BÉLAVÁR
26. BÉNY
27. BESZTEREC
28. BIHAR
29. BODROGVÁR/MONOSTORSZEG
30. BOLGYÁNVÁR/BUDJANOVCI
31. BOLONDÓC/BECKÓ
32. BORONA/UHERSKÉ HRADIŠTE
33. BORSOD
34. BORSOVA/VÁRI
35. BUDAVÁR/ÓBUDA
36. CIBINVÁR/ORLÁT
37. CSÁKVÁR
38. CSANÁD/NAGYCSANÁD
39. CSONGRÁD
40. DÉSVÁR/DÉS
41. DÉVÉNY
42. DIÓSGYÓR
43. DOBOKAVÁR/DOBOKA
44. DÓMÓS
45. EGER
46. ESZTERGOM
47. FEHÉRVÁR/SZÉKESFEHÉRVÁR
48. FÖLDVÁR(BRASSÓ)
49. FÖLDVÁR(FOGARAS)
50. GALGÓC/SZOLGAGYÓR
51. GÖMÖR/SAJÓGÖMÖR
52. GYALU
53. GYULAFEHÉRVÁR
54. HALMÁGY
55. GYÓR
56. HEVES
57. HÍMESUDVAR/TOKAJ
58. HONT
59. HUNYADVÁR/VAJDAHUNYAD
60. KÓRÓS/KRIŽEVCI
61. KALOCSA
62. KAPUVÁR
63. KARAKÓ/ZALASZEGVÁR–SZIGET
64. KEVEKEVEVÁRA
65. KOLON/?KISKOMÁROM
66. KOLOZSVÁR/KOLOZSMONOSTOR
67. KOMÁROM
68. KOVÁZD/NEMETIN
69. KOZÁRVÁR
70. KÖRMEND
71. KRASSÓ/PALÁNK
72. KRASZNA
73. KURSZÁNVÁRA/ÓBUDA
74. KÜKÜLLÓVÁR
75. LOCSMÁND
76. MIKLÓSVÁR
77. MOSON
78. NÓGRÁD
79. NYITRA
80. OROS
81. OROSVÁR
82. ORSOVA
83. ÓVÁR/PINKAÓVÁR
84. ÖRSÚRVÁRA/SÁLY
85. ÖRS/MEZŐÖRS
86. PATA/GYÖNGYŐSPATA
87. PATAK/SÁTORALJAÚJHELY
88. PÉCS
89. PEST
90. POROSZLÓ
91. POZSEGA/POŽEGA
92. POZSONY
93. REGÖLY
94. ROPOLYVÁR/ZSELICKISFALUD
95. SÁRVÁR
96. SÁRVÁR/SAJÓSÁRVÁR
97. SASVÁR
98. SÁSVÁR
99. SEBES/KARÁNSEBES
100. SEGESD
101. SEMPTE/SZERED
102. SOLT
103. SOMOGYVÁR
104. SOPRON
105. SÓVÁR/NÉMETSÓVÁR
106. STOMFA
107. SZABOLCS
108. SZATMÁR
109. SZEGED
110. SZEKCSÓ/DUNASZEKCSÓ
111. SZENTLÁSZLÓVÁRA
112. SZERENC
113. SZOLNOK
114. TASVÁR/SÁRVÁR/NAGYECSED

115. TEMESVÁR
116. TIHANY-ÓVÁR
117. TITEL
118. TOLNA
119. TORDAVÁR/VÁRFALVA
120. TRENCSEN
121. UGRA
122. ÚJVÁR/MAROSÚJVÁR
123. UNGVÁR
124. ÚRHIDA
125. VÁC
126. VALKÓVÁR/VUKOVAR
127. VÁRAD/ALSÓVÁRAD
128. VÁRAD/NAGYVÁRAD
129. VÁRAD/PÉCSVÁRAD
130. VARASD/VARAŽDIN

131. VÁRDA/KISVÁRDA
132. VÁRKONY/TISZAVÁRKONY
133. VASVÁR
134. VÁTY/NAGYVÁTY
135. VELEM
136. VERŐCE/VIROVITICA
137. VESZPRÉM
138. VISEGRÁD
139. ZÁGRÁB/ZAGREB
140. ZALAVÁR
141. ZÁMOLY
142. ZARÁND
143. ZEMPLÉN
144. ZIMONY/ZEMUN
145. ZÓLYOM-PUSZTAVÁR

2. sz. melléklet

Anonymus által említett várak

1. ALPÁR
2. BÁNYA/BANKA
3. BARANYAVÁR
4. BARS/ÓBARS
5. BIHAR
6. BODROGVÁR/MONOSTORSZEG
7. BOLONDÓC/BECKÓ
8. BORONA/UHERSKÉ HRADIŠTE
9. BORSOD
10. BORSOVA/VÁRI
11. BUDAVÁR/ÓBUDA
12. CSÁKVÁR
13. CSANÁD/NAGYCSANÁD
14. CSONGRÁD
15. DIÓSGYŐR
16. GALGÓC/SZOLGAGYŐR
17. GÖMÖR/SAJÓGÖMÖR
18. GYALU
19. HÍMESUDVAR/TOKAJ
20. KEVE/KEVEVÁRA
21. KOMÁROM
22. KRASSÓ/PALÁNK
23. KURSZÁNVÁRA/ÓBUDA
24. NÓGRÁD
25. NYITRA
26. OROSZVÁR

27. ORSOVA
28. ŐRSÚRVÁRA/SÁLY
29. PATA/GYÖNGYŐSPATA
30. PEST
31. POROSZLÓ
32. POZSEGA/POŽEGA
33. SASVÁR
34. SEMPTE/SZERED
35. SÓVÁR/NÉMETSÓVÁR
36. SZABOLCS
37. SZATMÁR
38. SZEKCSÓ/DUNASZEKCSÓ
39. TASVÁR/SÁRVÁR/NAGYECSED
40. TITEL
41. TRENCSEN
42. UNGVÁR
43. VALKÓVÁR/VUKOVAR
44. VÁRAD/ALSÓVÁRAD
45. VASVÁR
46. VESZPRÉM
47. ZÁGRÁB/ZAGREB
48. ZARÁND
49. ZEMPLÉN
50. ZÓLYOM-PUSZTAVÁR

A Képes Krónika legkorábbi vár- említései

997	Esztergom	1067	Trencsén
997	Győr	1068	Bihar
997	Gyulafehérvár	1068	Doboka
997	Veszprém	1068	Újvár/Marosújvár
1037	Nyitra	1072	Keve
1041/1044	Abaújvár	1073	Ikervár
1046	Békés	1074	Abda (?)
1046	Csákvár	1074	Babót
1046	Székesfehérvár	1074	Kapuvár
1046	Zámoly	1074	Sempte
1051	Örs/Mezőörs	1081	Visegrád
1052	Pozsony	1085	Borsova
1059	Várkony/Tiszavárkony	1085	Ungvár
1063	Dömös	1096	Zimony
1063	Moson		

A várispánsági szervezetek legkorábbi történeti adatai

975 Esztergom	1108 Vas	1222 Zagorje
997 Győr	1113 Galgóc/Szolgagyőr	1222 Zólyom
1008 Csanád	1128 Krassó	1225 Rovistye
1009 Fejér	1131 Varasd	1226 Bánya
1009 Kolon (Zala)	1145 Zágráb	1227 Maróca
1009 Visegrád (Pest)	1156 Hont	1229 Bolondóc
1037 Nyitra	1156 Karakó	1229 Podgorja
1042 Pozsony	1162 Gora	1230 Sárvár
1044 Újvár	1171 Locsmánd	1239 Dubica
1046 Békés	1177 Arad	1240 Gömör
1046 Szolnok	1177 Fehér	1242 Kemlék
1055 Tolna	1177 Kolozs	1242 Kovázd
1061 Somogy	1177 Küküllő	1243 Orbász
1063 Moson	1177 Temes	1245 Segesd
1067 Bihar	1181 Szatmár	1247 Sáros
1067 Trencsén	1193 Baranya	1248 Gordova
1068 Doboka	1199 Kőrös	1256 Szana
1071 Bács	1209 Szepes	1257 Gerzence
1071 Sopron	1210 Gorica	1259 Garics
1071 Szerém	1210 Pozsega	1263 Torna
1072 Keve	1210 Sasvár	1269 Verőce
1074 Sempte	1211 Váty	1271 Stomfa
1075 Csongrád	1214 Zaránd	1272 Okics
1075 Torda	1215 Heves	1276 Hunyad
1085 Ung	1216 Erdőd/Szatmár	1300 Kapuvár
1090 Kraszna	1216 Komárom	1303 Máramaros
1091 Csázma	1216 Ugocsa	1320 Szilágy
1093 Bodrog	1219 Patak	
1108 Borsod	1220 Zemplén	
1108 Nógrád	1221 Valkó	

A várispánsági szervezetek legkorábbi történeti adatai

975 Esztergom	1181 Szatmár
997 Győr	1193 Baranya
1008 Csanád	1199 Kőrös
1009 Fejér	1209 Szepes
1009 Kolon (Zala)	1210 Gorica
1009 Visegrád (Pest)	1210 Pozsega
1037 Nyitra	1210 Sasvár
1042 Pozsony	1211 Váty
1044 Újvár	1214 Zaránd
1046 Békés	1215 Heves
1046 Szolnok	1216 Erdőd/Szatmár
1055 Tolna	1216 Komárom
1061 Somogy	1216 Ugocsa
1063 Moson	1219 Patak
1067 Bihar	1220 Zemplén
1067 Trencsén	1221 Valkó
1068 Doboka	1222 Zagorje
1071 Bács	1222 Zólyom
1071 Sopron	1225 Rovistye
1071 Szerém	1226 Bánya
1072 Keve	1227 Maróca
1074 Sempte	1229 Bolondóc
1075 Csongrád	1229 Podgorja
1075 Torda	1230 Sárvár
1085 Ung	1239 Dubica
1090 Kraszna	1240 Gömör
1091 Csázma	1242 Kemlék
1093 Bodrog	1242 Kovázd
1108 Borsod	1243 Orbász
1108 Nógrád	1245 Segesd
1108 Vas	1247 Sáros
1113 Galgóc/Szolgagyőr	1248 Gordova
1128 Krassó	1256 Szana
1131 Varasd	1257 Gerzence
1145 Zágráb	1259 Garics
1156 Hont	1263 Torna
1156 Karakó	1269 Verőce
1162 Gora	1271 Stomfa
1171 Locsmánd	1272 Okics
1177 Arad	1276 Hunyad
1177 Fehér	1300 Kapuvár
1177 Kolozs	1303 Máramaros
1177 Küküllő	1320 Szilágy
1177 Temes	

IRODALOM

Altmann J.–Bertalan H.

- 1991 Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert. In: Budapest im Mittelalter. Hrsg. Gerd Biegel. Braunschweig, 113–130.

Bárczi G.

- 1951 A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Bp.

Bóna I.

- 1986 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Erdély története I–III. Szerk.: *Köpeczi Béla*. Bp., I. 194–234, 575–582.
1989 Magyar-szláv korszak (895–1162). In: Erdély rövid története. Bp., 101–157.

Bóna I.–Nováki Gy.

- 1982 Alpár bronzkori és Árpád-kori vára. In: *Cumania VII(1982)* 17–268.

Csorba Cs.

- 1974 A magyarországi várkutatás története. In: MTA II. Oszt. Közleményei 23(1974) 289–310.

Dénes J.

- 1985 Árpád-kori várak a Mátra déli oldalán. In: *Agria XXI*. Eger, 77–92.
1990 Megjegyzések a vármegyék kialakulásához. In: *Életünk XXVIII(1990)* 507–512.
1991 A vasvári ispáni vár helye. In: *Vasi Szemle XLV(1991)* 362–371.

Feld I.

- 1990 Megjegyzések a tudományos várkutatás módszertanához. In: *Műemlékvédelem XXXIV(1990)* 129–138.

Gádor J.

- 1980 Ausgrabung in der Erdburg von Abaujvár. In: *Acta Archaeologica XXXII(1980)* 443–454.

Györffy Gy.

- 1960 *Diplomata Hungarica antiquissima 1000–1196*. In: *Történelmi Szemle* 525–535.
1984 Magyarország története I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp., 577–650, 1624–1639.
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I³-III. Bp.
1988 Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp.

Karácsonyi J.

- 1900–1901 A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp.

A. Kozák É.

- 1970 A vértesszentkereszti román kori templom feltárása. In: *Archaeologiai Értesítő* 97(1970) 272–290.

Kristó Gy.

- 1988 A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp.

Kumorovitz B.

- 1964 A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XVI*. Bp. 43–83.

Marsina, R.

- 1971 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava

Nagy E.

- 1975 Esztergom. In: *Várépítészetünk*. Szerk.: *Gerő László*. Bp. 153–165.

Németh P.

- 1968 Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI–XIII. századi) földvárjai és monostorai. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve X(1968) 91–102.
1973 Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely kutatásának első három esztendejéről (1969–1971). In: Archaeologiai Értesítő 100(1973) 167–197.
1977 A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései. In: Archaeologiai Értesítő 104(1977) 209–215.

Nováki Gy.

- 1963 A magyarországi földvárkutatás története. Régészeti Füzetek Ser. II. 12. Bp.
1975 Várépítészetünk kezdetei. In: Várépítészetünk. Szerk.: *Gerő László*. Bp. 45–61.
1988 Várépítészet Magyarországon a X–XI. században. In: Szent István és kora. Szerk.: *Glatz Ferenc és Kardos József*. Bp. 145–150.

Nováki Gy.–Sándorfi Gy.

- 1981 Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. In: Acta Archaeologica XXXIII(1981) 133–160.
1984 A magyarországi Árpád-kori várak kutatásának legújabb eredményei. In: Műemlékvédelem XXVIII(1984) 167–179.
1992 A történeti Borsod megye várai(az őskortól a kuruc korig). Budapest–Miskolc

Nováki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.

- 1979 A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Bp.

Pesty F.

- 1882 A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században. Bp.

Sándorfi Gy.

- 1985 Korai váraink típusvizsgálata. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Szerk.: *Fodor István és Selmeczi László*. Bp. 159–174.
1989 Várak a X. században Magyarországon. In: Műemlékvédelem XXXIII(1989) 19–26.

Siklósi Gy.

- 1990 A székesfehérvári korai és későbbi királyi vár, illetve palota. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. Szerk.: *Horváth László*. Gyöngyös, 104–120.

Cs. Sós Á.

- 1976 Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. In: Zalai Gyűjtemény 6(1976) 105–140.

Stefanovicova, T.

- 1987 A szlovákiai égetett sáncok kérdéséhez. In: Soproni Szemle 45(1987) 340–347.

Szentpétery, E.

- 1937–1938 *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Bp.

Tomka P.

- 1976 Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr–Sopron. In: Acta Archaeologica XXVIII(1976) 391–410.
1987 Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni kora középkori sáncvárak történetéhez. In: Soproni Szemle 45(1987) 147–155.

Vékony G.

- 1991 Anonymus kora és korhűsége. In: Életünk XXIX(1991) 58–73, 135–158, 263–275, 355–375.

Wolf M.

- 1987–1989 Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990). In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XXX–XXXII(1987–1989) 393–442.

DIE BURGEN AUS DER ZEIT DER LANDNAHME UND STAATSORGANISATION (Resümee)

Der Zeit der Landnahme und Staatsorganisation, d. h. im großen und ganzen dem zwischen 900 und 1050 anzusetzenden Zeitraum, lassen sich *im Verhältnis zu den späteren Zeitaltern* weniger Burgen zuweisen. Auch unter diesem Gesichtspunkt kann das 10. als ein unsicher zu beurteilendes Jahrhundert betrachtet werden. Ein Teil der Historiker und Archäologen, die sich mit dieser Epoche befassen, möchte am liebsten sämtliche Burgen in die Zeit der „Staatsorganisation“ datieren, die mit den Namen des Großfürsten Géza und König Stephans I. zu verbinden ist. Nach Meinung anderer Experten wiederum sind die Festungen mit großer Grundfläche und breitangelegten Schanzen frühere als die für den Zeitraum nach 970 typischen Burgen, die zwar ein technologisch höheres Niveau, aber eine kleinere geschützte Fläche, schmalere Schanzen hatten.

Von den aus der Zeit zwischen 900–1050 stammenden Burgen berichten sowohl urkundliche, als auch epische Quellen. Letztere erwähnen dabei nicht nur als Verwaltungszentren definierbare Festungen. Aus den epischen Quellen wissen wir, daß – im Gegensatz zur oberflächlichen Allgemeinauffassung der Fachwelt – *von Anfang an mit Burgen unterschiedlicher Funktion, darunter auch mit Privatsitzen, gerechnet werden kann.*

Lange Zeit erregten nur die Festungen mit den auffälligsten und spektakulärsten Überresten Aufmerksamkeit. Erst später wurde deutlich, daß es unter den ungarländischen Burgen des 10.–11. Jh. auch solche gibt, deren Abmessungen und Schanzenkonstruktion wesentlich von den vorgenannten abweichen. Grundlegend unterscheidet sich das statische Prinzip der Konstruktionen bei den größeren, archaisch erscheinenden Festungsbauten, die von einer Schanze mit breitem Fuß umgeben sind, sowie bei den der Abmessung nach kleineren, jedoch wesentlich anspruchsvoller errichteten Burgen. Aufgrund der begrenzten Haltbarkeit des Holzmaterials mußten die Befestigungen mehrfach erneuert werden und dürften auch so nicht von allzu langer Dauer gewesen sein. Bei den meisten errichtete man in der letzten Periode auf dem Grat der Schanze, deren Material vermorscht und verwittert war, eine Steinmauer. Es gibt in Ungarn mehrere solcher als Gespanssitze fungierten Burgen, wo Stein- bzw. Ziegelmauern die frühesten bekannten Überreste der Festung darstellen. Ihr Grundriß zeigt eine derartige Ähnlichkeit, die vielleicht die Annahme nicht zu gewagt erscheinen läßt, daß sie nach einem identischen System, zur Befriedigung eines konkreten Anspruchs erbaut worden sein dürften.

Die Funktion der Burgen, die aus der Zeit der Landnahme und Staatsorganisation stammen, läßt sich nicht starr interpretieren. In der Zeit Stephans des Heiligen bzw. Mitte des 11. Jh. ist verhältnismäßig leicht zu bestimmen, welche der Festungen Komitatszentren waren, welche als Zentrum einer Burggespanschaft, die nicht über ein exakt umgrenztes Gebiet verfügte, anzusehen ist, d. h. als Sitz einer kleineren Verwaltungseinheit (*compagus, districtus*), deren Größe die eines Komitats nicht erreichte. Allerdings ist die Rekonstruktion der Gesellschafts-, Territorial- und Verwaltungsverhältnisse des früheren Zeitraums – vor Organisierung der christlichen Monarchie – noch nicht deutlich genug. So ist es nicht ausgeschlossen, daß die eine oder andere Burg – die vermutlich auch in den frühen Jahrzehnten des 10. Jh. schon stand – ihren in der ersten Hälfte des 11. Jh. bestimmbaren Aufgabenkreis erst im Zuge der sog. Staatsorganisation erhielt.

Außerordentlich interessant sind jene Burgen, die man aufgrund ihrer Erscheinung, ihrer Befestigungsweise, ihrer historischen oder historisch-geographischen Daten auch in der ersten Hälfte des 11. Jh. als in Privatbesitz befindliche Burgen ansehen muß. Sie alle sind auf den Grundbesitzen von Sippen und innerhalb dieser an Orten zentraler Bedeutung zu finden. So beispielsweise auf den Besitzungen der von den Landnehmern abstammenden Genus-Geschlechter (*Geschlecht der Aba*: Gyöngyös–Muzsla; *Geschlecht der Balog–Semjén*: Oros; *Geschlecht der Bár–Kalán*: Alpár, Szekcső; *Geschlecht der Csák*: Csákvár, Zámoly, Vérteskeresztúr; *Geschlecht der Miskolc*: Várad/Bars; *Geschlecht der Örsúr*: Örsúrvára; *Geschlecht der Sártvány–Vecse*: Poroszló), aber auch auf den Ländereien der Ankömmlingsgeschlechter, die von Rittern aus dem Westen abstammen (*Geschlecht Gutkeled*: Tasvár/Sárván; *Geschlecht Győr*: Zselicszentjakab; *Geschlecht Hontpázmány*: Baráti, Besterec). Auffällig, daß an mehreren Orten direkt auf dem Gelände der früheren Schanzenburgen Klöster der „Sippen“ errichtet wurden (Vérteskeresztúr, Tasvár/Sárvár, Zselicszentjakab, Besterec). Dabei handelt es sich ausnahmslos um frühe Benediktinerabteien, worunter von einer auch das exakte Gründungsdatum bekannt ist. Der spätere Nador Otto aus dem Geschlecht Győr gründete 1061 in Somogy das Kloster Zselicszentjakab.

Von zahlreichen Orten stehen uns eindeutige Beweise im Sinne eines „terminus post quem“ zur Verfügung, daß die von einer Schanze mit breitem Fuß umgebenen Burgen nach der ungarischen Landnahme erbaut wurden (Szabolcs, Zemplén, Borsod, Győr – um nur die wichtigsten zu erwähnen). Wie es scheint, vertreten die archäologisch erfaßbaren slawischen Burgen des 9. Jh. – in erster Linie im Oberland – einen davon abweichenden Typ (Dévényújfalu, Szentgyörgy, Szepessüteg usw.).

Vom Gesichtspunkt der ungarischen Gesellschaftsgeschichte ist nicht so sehr die Frage der unteren, sondern eher der oberen Zeitgrenze wirklich interessant. Zwar bietet die auf der Interpretation der archäologischen Funde und Beobachtungen gründende Chronologie gegenwärtig keine ausreichende Hilfe zur Lösung des Problems, dennoch ist die Situation nicht ganz hoffnungslos.

Zweierlei Argumentationen lassen sich ins Feld führen. Eine davon basiert auf dem Schweigen der Quellen. *Im allgemeinen kann von den Schanzenburgen gesagt werden, daß sie eigentlich in der Geschichte nicht vertreten sind. Es fällt auf, daß in allen Fällen, wo man im 11.–12. Jh. von Kampfhandlungen in Verbindung mit der einen oder anderen Burg hört, lediglich von einer solchen Festung die Rede ist, deren Verteidigungslinie in Stein umgebaut wurde.* Aufgegeben wird die Benutzung dieses Typs Burgen offensichtlich dann, als man das Gelände der überflüssig gewordenen Festung zur Gründung einer kirchlichen Einrichtung oder beispielsweise das Burginnere zur Anlegung eines Friedhofes für das Gemeinvolk verwendet. Als Beispiel für erstgenannten Fall stehen Somogyvár und Vasvár, für letztgenannten aber Abaujvár und Arad.

József Dénes

Tabelle 1
Die Burgen Ungarns zur Zeit der Landnahme und Staatsorganisation

КРЕПОСТИ ЭПОХИ ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ И ОБРАЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА

(Резюме)

В эпоху обретения родины и образования государства, в период от 900 до 1050 г. было построено относительно мало крепостей по сравнению с более поздним временем. X век и с этой точки зрения является спорным периодом. Часть историков и археологов, занимающихся этим временем, предпочла бы причислить все крепости к эпохе образования государства, связанной с именами великого князя Гезы и короля Иштвана. Другие же специалисты считают, что укрепления с большой площадью и широким валом датируются более ранним временем, чем технологически более развитые, но меньше по площади крепости с узкими валами, которые датируются периодом после 970 года.

О крепостях полуторастолетнего периода между 900–1050 гг. повествуют как дипломы, так и хроники. Последние упоминают не только административные центры. По этим источникам мы знаем, что в отличие от поверхностного мнения, распространенного в литературе, с самых ранних времен существовали крепости различных функций, среди них и частные крепости.

В течение долгих лет внимание привлекали только самые яркие примеры крепостного строительства. Лишь позднее выявилось наличие крепостей, состоящих из земляных валов и непохожих по размерам, среди крепостей Венгрии X–XI вв. Статический принцип конструкций в корне отличается от больших крепостей, окруженных широкими валами архаического вида и от схожих укреплений порядком меньше, но более основательно построенных. Из-за нестойкости деревянного материала укрепления нужно было часто перестраивать, но даже таким образом нельзя было в значительной мере удлинить их жизнь. У большинства во время последнего периода по хребту разваливающегося вала строили каменную стену. Существует несколько крепостей-административных центров, где наиболее ранние остатки строительства укрепления это каменные или кирпичные стены. По плану они настолько похожи, что можно предположить: их построили в единой системе, для удовлетворения определенных потребностей.

Функцию крепостей эпохи обретения родины и образования государства нельзя интерпретировать однозначно. В эпоху Св. Иштвана, а также в середине XI в. относительно легко определить, какие из крепостей были центрами комитатов, какие из них были административными центрами поменьше (конпагус, дистриктус). Однако реконструкция предшествующего периода, предшествовавшего образованию христианской монархии, его общественно-территориально-административных отношений не вполне ясна. Поэтому возможно, что крепость, построенная ещё в X в., имела совсем другую функцию первоначально, чем ту, которую она получила в XI веке, в период образования государства.

Очень интересны те крепости, которые по виду, способу укрепления, на основании исторических или историко-географических данных нужно считать частной собственностью даже в XI веке. Эти крепости все до одной находятся на владениях родов, на местах центрального значения. Некоторые из них стояли на землях генусов, идущих от обретателей родины (род **Аба**: Дёндёш-Мужла, род **Балог-Шемьен**: Орош, род **Бар-Калан**: Алпар, Секчё, род **Чак**: Чаквар, Замой, Вертешкерестур, род **Мишколц**: Варрад/Барш, род **Ёршур**: Ёршурвара, род **Шартвань-Бече**: Поросло) или были на поместьях потомков западных рыцарей, их родов (род **Гуткелед**: Ташвар/Шарвар, род **Дёр**: Желицсентякаб, род **Хонтпазмань**: Барати, Бестерец). Примечательно, что во многих местах на территории более ранних крепостей с валами были построены “родовые” монастыри (Вертешкерестур, Ташвар/Шарвар, Желицсентякаб, Бестерец). Перечисленные здесь места все являлись ранними бенедиктианскими монастырями, у одного из них мы даже знаем точную дату основания. Желицсентякаб в Шомоде был основан в 1061 году Отто из рода Дёр, ставшим позднее надором.

У нас есть много данных типа “терминус пост квем”, которые доказывают, что крепости, окруженные широким валом были построены после обретения венграми родины. (Саболч, Земплен, Боршод, Дёр – это только самые значительные). Другой тип представляют славянские крепости IX века, которые прослеживаются археологически и находятся главным образом в Словакии (Девеньуйфалу, Сентдёрдь, Сепешшюмег и т.д.).

С точки зрения истории венгерского общества нас должна волновать в первую очередь не нижняя, а верхняя граница датировки. Хотя хронология, основанная на интерпретации археологических находок и наблюдений, в данный момент не способна помочь в разрешении проблемы, положение всё же не совсем безнадежно.

Мы можем воспользоваться двумя аргументациями. Первая основывается на молчании источников. **Про крепости с валами вообще можно сказать, что на самом деле они не получили места в истории. Примечательно, что во всех случаях, когда мы слышим о боевых действиях в XI-XII вв. в связи с крепостью, речь всегда идёт о крепостях, стены которых перестроили в камень. Использование крепости явно кончалось, если территорию укрепления, ставшего ненужным, использовали для основания церковного здания, или окрывали общее кладбище во внутренней части крепости. Примеры первого случая известны из Шомодьвара, Вашвара, а второго – из Абауйвара, Арада.**

Йожеф Денеш

Таблица 1. Крепости Венгрии в эпоху обретения родины и образования государства